

Stabil munkaerőpiaci helyzethez vezető utak hátrányos helyzetből kiemelkedő pécsiek narratíváin keresztül

Pathways to a stable labour market position through the narratives of people coming from a disadvantaged background in Pécs

Gerőházi Éva¹ – Katona Nóra² – Kollár Sándor³

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2024.1.1>

Beérkezés: 2023.07.15.

Átdolgozott változat beérkezése: 2024.02.16.

Elfogadás: 2024.02.18.

Összefoglaló: Számos kutatás bizonyítja, hogy a kiszolgáltatott társadalmi csoportok korlátozott választási lehetőségekkel szembesülnek, amikor oktatási vagy munkaerőpiaci lehetőségekről döntenek. Döntéseiket számos tényező – mint az etnikai háttér, családi körülmények, korábbi iskolák – erősen meghatározza, és korlátozza őket abban, hogy a lehetőségek szélesebb körét azonosítsák. A tanulmány egy 2021–2022-ben végzett kvalitatív kutatás 40 alanyából arra a kilencre koncentrál, akik stabil munkaerőpiaci pozícióra tettek szert. A képességszemlélet (capability approach) elméleti megközelítésének gyakorlati alkalmazásával feltárulnak az észlelt és a valós lehetőségtér közötti eltérések, a sikeresnek tekintett interjúalanyok narratívái alapján pedig definiálhatók azok a „perspektíva-váltások” és azokhoz kapcsolódóan a speciális pécsi intézményi környezetben megjelenő tényezők, amelyek segítségével ezek az eltérések csökkennek, és amelyek következményeként a relatív munkaerőpiaci sikerekhez vezető utak váltak elérhetővé. A kilenc interjúalanyt három csoportba sorolva válik könnyebben érthetővé a perspektíva-váltásban a család szerepe, és ezáltal az interjúalanyok döntései mögötti érdemi különbségek. Ugyanakkor mind a kilenc interjúalany esetében megfigyelhető két, a többi interjúalanytól megkülönböztető közös faktor: a válságok idején is folyamatosan dolgozó szülők, akik direkt vagy indirekt mintát biztosítottak; valamint a pécsi intézményrendszer kríziseken átvezető szerepe, különösen a Gandhi Gimnázium és egyes civil szervezetek esetében. Utóbbiak kiemelik Pécsnek mint a magyarországi viszonylatban a humán szolgáltatásokkal kiemelkedően ellátott nagyvárosnak a szerepét.

Kulcsszavak: pécsi munkaerőpiac, társadalmi mobilitás, képességszemlélet, útfüggőség, reflexió

Abstract: A large body of research shows that vulnerable people face limited choices when deciding on educational or labour market opportunities. Their decisions are strongly influenced by a number of factors (e.g. their ethnic background, family circumstances or previous schooling) and limit their possibilities to realize

1 Városkutatás Kft., email: gerohazi@mri.hu

2 Városkutatás Kft., email: katona@mri.hu

3 Budapest Főváros VIII. kerület Józsefvárosi Polgármesteri Hivatal, email: kollar.sandor@jozsefvaros.hu

their room of manoeuvre. The study focuses on nine out of 40 people from an in-depth interview conducted in 2021-2022 who have achieved stable labour market positions. The practical application of the Capability Approach reveals the discrepancies between the perceived and the real opportunities. In addition, based on the narratives of the interviewees who were considered successful, it is possible to define the 'changes in viewpoints' and the related factors in the specific institutional environment of Pécs that helped to reduce these discrepancies and, as a consequence, to make pathways available that led to their relative success in the labour market. By grouping the nine interviewees into three, it becomes easier to understand the role of the family in the change of viewpoints and thus the substantive differences behind the interviewees' choices. At the same time, two important common factors stand out for all 9 interviewees — unlike the other interviewees who have already entered adulthood: the role of parents who worked continuously even in times of crisis and thus provided direct or indirect models; and the role of the institutional system of Pécs in leading the interviewees through crises, notably in the case of Gandhi Secondary Grammar School in Pécs and some civil society organizations. They highlight the role of Pécs as a city with a high level of human services in Hungary.

Key words: labour market in Pécs, social mobility, capability approach, path-dependency, reflection

Bevezetés

Az Európai Unió Horizon 2020 programja által finanszírozott UPLIFT⁴ projekt keretében nemzetközi összehasonlító kutatás készült a hátrányos helyzetű fiatalok oktatási, foglalkoztatási és lakhatási egyenlőtlenségéről. A kutatás 16 európai nagyvárosban vizsgálta a fiatalok helyzetét befolyásoló főbb strukturális és intézményi tényezőket, beleértve a helyi gazdasági környezetet és a nemzeti és helyi közpolitikákat. A 16 város közül 8 helyszínen mikroszintű kutatás segítette a helyben élő hátrányos helyzetek egyéni szintű narratívákon keresztüli feltárását. A nyolc város egyike volt Pécs, ahol közel harminc szakmai interjú készült helyi döntéshozókkal, a helyi hétköznapokat befolyásoló közpolitikák megvalósítóival, valamint húsz, az oktatás, foglalkoztatás és/vagy lakhatás területén nehéz élethelyzetben lévő 15–29 éves fiatallal, és húsz olyan felnőttel, akik a pénzügyi válság éveiben (2008-2010 körül) voltak fiatalok és éltek nehéz élethelyzetben.

A kutatásban az egyéni életút során meghozott lakhatási, oktatási és munkaerőpiaci helyzetet befolyásoló döntéseket meghatározó mikro, mezo- és makroszintű tényezők feltárására is kísérletet tettünk. Jelen cikkben elemzett kutatási kérdésünk ennek a mikroperspektívához kapcsolódó részét fedi le, és arra koncentrálok, hogy milyen egyéni, társas és intézményi társadalmi tényezők hatottak a hátrányos helyzetből induló egyének sikeresnek tekinthető munkaerőpiaci pozíciójának elérésére. A negyven interjúalanyra kiterjedő kvalitatív kutatás hozzáadott értékét abban látjuk, hogy egyéni narratívákba tudjuk helyezni a tipikusnak tekinthető befolyásoló tényezőket, és meg tudjuk mutatni, hogy az intézményi lehetőségekkel relatíve jól ellátott pécsi közegben miként értelmeződnek a visszatartó és segítséget nyújtó intézményi szereplők.

4 A projektről bővebb információ az Uplift-youth.eu honlapon található.

Az elemzés a képességszemlélet elméleti keretén alapszik, az egyes tényezők azonosítása során támaszkodva a magyar és külföldi oktatási és munkaerőpiaci hátrányokat és egyenlőtlenségeket leíró tanulmányokra. A negyven interjúalany közül a munkaerőpiaci helyzet alapján az általunk sikeresnek tekintett kilenc egyén életútjában azonosítottuk azokat a tényezőket, amelyekhez kapcsolódnak az eredeti élethelyzethez viszonyított alternatív utak. Az alternatív utak megértése során azokat a perspektívaváltásokat azonosítottuk, amelyek a korábbi élethelyzetre való reflexióra utalnak, majd azt kerestük, hogy a perspektívaváltást követő cselekvés milyen egyéni, családi és intézményi tényezőkre vezethető vissza. Arra törekedtünk, hogy olyan tényezőket is azonosítsunk, amelyek közpolitikai eszközök beazonosítását, létrehozását vagy fejlesztését szolgálhatják.

Hipotézisünk szerint a nehéz helyzetből induló, később relatíve sikeressé váló egyén nem egyenes úton, hanem sok megakadás, akár visszafordulás után éri el a sikert. A nehézségekkel való megküzdéshez pedig egyfajta kitartás, az átlagosnál erősebb egyéni ágencia szükséges, amely sok tényezőtől fakadhat. Feltételezzük továbbá, hogy a perspektívaváltás megtörténéséhez először egy toló (*push*) tényező megjelenése szükséges, ami valaminek az elkerülését jelenti, majd egy húzó (*pull*) faktornak is rendelkezésre kell állnia, ami feltétele annak, hogy megjelenhessen az elérni kívánt cél vagy, hogy cselekvésbe forduljon az elképzelés.

Elméleti keret

Az elméleti keretünk kialakításakor nagy hangsúlyt helyeztünk arra, hogy az egyenlőtlenségek időben strukturálódnak, egyfelől az egyéni életpálya során, másfelől a generációk között, minden esetben konkrét térbeli környezetben. Elemzésünkben elsődleges az életvilág azon részének beazonosítása, amelyet a hátrányos helyzetű fiatalok oktatási és munkaerőpiaci lehetőségeikre gyakorolt hatásából adódóan konverziós tényezőként vonunk be a vizsgálatba. A tényezők konverziós jellegének elméleti alapvetése, hogy azok az azonos kiindulópályából induló egyének eltérő élethelyzeteihez vezető útjaiban azonosíthatók. Az elméleti keret hangsúlyos része az egyes szocializációs színterek konverziós szerepének áttekintésére összpontosít, amelyben így sokszor azok a fiataalkori családi, iskolai, szomszédsági környezetek jelennek meg, amelyek életkortól függően minden interjúalany esetében megfigyelhetők és elsődleges hatásokként azonosíthatók. Az elméleti keret a képességszemlélet mint szervezőelv bemutatásával lesz teljes, amely az ismert tényezők mechanizmusainak értelmezésén keresztül segít megválaszolni a kutatás kérdését.

Az egyenlőtlenségek egyik generációról a másikra való átörökítésének legközvetlenebb módja a körülmények és jellemzők átörökítése a szülőkről a gyermekekre. Az a családi környezet, amelyben egy gyermek felnő, nagy hatással van a tapasztalataira és a lehetőségeire, és ezáltal a később elért oktatási és munkaerőpiaci eredményeire, egészségügyi állapotára is, amely korrelál a jóléttel (Hedman et al. 2015, Pfeffer

2018). Az anyagi erőforrások mellett a családon belül képviselt értékek, attitűdök és törekvések is átadhatók a szülők és a gyermekek között (Glass et al. 1986). Például, a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők gyermekei nagyobb valószínűséggel szereznek később maguk is felsőfokú végzettséget, mint más gyerekek (Black et al. 2005), ahogyan a szülők segítőkészsége és különösképpen a szféra, amelyben releváns segítséget tudnak nyújtani, is befolyásolja az egyén továbbtanulási és munkaerőpiaci eredményességét (Erikson 2016, Christofides et al. 2012).

A szülői háttér sokféleképpen befolyásolja a vágyakat és a társadalmi világ észlelését, ezen keresztül pedig a fiatal álláskeresők lehetőségeit. Az egyéni attitűdök habituális nyomain keresztül a szülői státusz hatással van a megszerzett iskolai végzettségre (Bourdieu 1986). Ugyanakkor a szülői háttér az iskolai végzettségtől függetlenül is fontos lehet a munkaerőpiacon: a szülők fontos információforrást és szociális hálót jelentenek az álláskeresésben (Bourdieu 1986, Granovetter 1983, Lin 1999), továbbá munkanélküliség esetén a szülők anyagi támogatása vagy a szülői házba való visszaköltözés lehetősége lehetővé teszi a fiatal felnőttek számára, hogy hosszabb ideig keressenek munkát, ami szintén jelentősen javítja pozíciójukat az álláskeresés során (Jacob 2008).

A családon belüli kommunikáció minősége ugyancsak elsődlegesen határozza meg azt a pszichoszociális környezetet, amelyben a gyerekek elképzelik az oktatásról és munkaerőpiaci elhelyezkedésről hozott első döntéseiket, így azt is, hogy adódik-e a saját választás lehetősége a családi rendszer működéséből (Habermas 2011).

Az egyén hajlamos mintaként tekinteni mind a szülei, mind pedig a szomszédság jövedelmi szintjére, munkaerőpiaci helyzetére és társadalmi-gazdasági státuszára (Hedman et al. 2015, van Ham et al. 2014, Sharkey 2008). Bár a szegregáció fogalmát kimerítően koncentráló szegénység a magyarországi városokban a nyugat-európaihoz képest kisebb egységekben, leginkább utcák, kisebb szomszédságok szintjén észlelhető, a társadalmi rétegek közötti városon belüli elkülönülés nagyobb városi egységek szintjén is jelen van. Így a pécsi terep esetében is az egyenlőtlenségek fenntartásának egyik fontos folyamata a szomszédsági kontextus generációk közötti átörökítése. Az alacsony jövedelmű háztartásokban felnövő egyének nagyobb valószínűséggel élnek szegénységet koncentráló környéken, mint a heterogén jövedelmű városrészekben felnövőök. Hasonlóképpen, a vagyoni skála másik végén azok az egyének állnak, akik magas jövedelmű háztartásban nőnek fel egy jómódú környéken, nagyobb valószínűséggel élnek ilyen környéken a későbbi életük során, mint a heterogén környéken felnövő társaik (Toft 2017, van Ham et al. 2014), ami nem független a homofília számos területen megfigyelhető társadalmi jelenségétől sem (Lin 1999). A szegénység és a jólét egyaránt tovább öröklődik az egyes generációk között, ami esetünkben egyes pécsi szegregátumokban és Pécs környéki településeken felveti a „szegregáció örökösi körének” megjelenését (Sharkey 2008, Nieuwenhuis et al. 2020).

A városokban élő fiatalok számára a lakóhely elhelyezkedése különösen fontosnak tekinthető, mivel a fiatalok társadalmi hálózatai általában erősebben struktu-

rálódnak a szomszédság köré, mint a felnőtteké, ennek következtében a szomszédság társadalmi-gazdasági jellemzői általánosan erősebben befolyásolják, hogy a fiatal egyének milyen típusú szerepmodelleknek vannak kitéve (Galster 2005, Lupton 2006). A fiatalokra gyakorolt szomszédsági kontextuális hatások az intézmények esetében is megfigyelhetők, amelyek közül kiemelendő a helyi oktatás szerepe. Sykes és Musterd (2011) kimutatták a környék oktatási eredményekre gyakorolt hatását, vagyis az iskolákon és más helyi intézményeken keresztül a területi hatások az oktatási életútban is továbbadódnak. A szegénység, az egyenlőtlenség és a szegregáció fenntartásának fontos helyszíne tehát az iskola. Ezeknek az intézményi hatásoknak az érvényesülése közé lép be a tanulói ingázás, amely a szabad iskolaválasztás lehetősége mellett általában képes mérsékelni a környék nemkívánt hatásait az oktatási életútban. Pécssett azonban az ingázási trendek eltérnek az országos trendektől, és az ingázás nem kizárólag a magas státuszú diákok és iskolák kölcsönös választásának eredménye. Az ingázók aránya az alacsony státuszú és roma tanulók körében is jóval magasabb az országosan megfigyelhetőnél. Azt láthatjuk, hogy a társadalmi-térbeli elkülönülés mozgatórugója az etnikai alapú szegregációhoz köthető; olykor a romák is a körzeti intézménynél rosszabb intézményben koncentrálnak. Az iskolarendszerhez kapcsolódó térbeli egyenlőtlenségi folyamatok tehát Pécssett a szomszédsági hatásokból csak részben következnek, addicionális hatások az etnikai dimenzióhoz kapcsolódó útfüggőségekből, az erősödő szelekciós folyamatokból adódnak, amelyek kapcsán az iskolafenntartók felelőssége is felmerül (Zolnay 2016a).

Az iskolarendszer különböző szintjein különböző módon elérhető kilépési pontok – különösen az általános iskola 4. és 6. osztályát követően (Radó 2018) – szintén a szegregáció elmélyülését eredményezik Magyarországon (Berényi 2018). Ebbe a sorba illeszkedik az államilag finanszírozott egyházi iskolák rendszere, ahol olyan szelekciós eljárásokat alkalmaznak, amelyek segítségével azok fenntartják a vonzerejüket (Zolnay 2016b) a státusz örökítésének szándékával fellépő középosztálybeli szülők szemében (Burgess–Briggs 2010, Kegye 2015, Pusztai et al. 2023). A magas jövedelmű és magas társadalmi-gazdasági státuszú háztartásokból származó szülők nagyobb erőforrásokat képesek gyermekeik oktatásába fektetni (Schmidt et al. 2015), és azok az iskolák, amelyeknek tanulói magasabb társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkeznek, gyakran szintén több anyagi forrást és képzettebb tanári gárdát vonzanak. A magyar iskolarendszer e két egymást erősítő folyamat korlátozatlanságával nemhogy csökkenti, hanem közvetíti a szegregáció ördögi körének hatásait, amely a mobilitási utak folyamatos szűküléséhez vezet (Kertesi–Kézdi, 2012).

Különösen a kiszolgáltatott csoportok körében a pedagógiai munka egyéni tényezői (Kovai 2011, Kende 2013), valamint a cigány diákok osztályzatokban megjelenő leértékelése játszik további fontos szerepet a szegregáció útfüggő tovább élésében a középiskolai szelekció, valamint a személyes identifikáció során (Szalai 2013), ahogyan az egyéni teljesítmény kortárs közegen belüli elismerése is alapvető befolyást gyakorol a mobilitási utak kiterjedtségére és társadalmi beágyazottságára (Kerte-

si–Kézdi 2009). A roma kortársakra vonatkozó kutatás esetében az eredmények azt mutatják, hogy bár a roma diákok motiválhatják egymást a jó teljesítményre, a többségi társadalom diákjainak motiváló ereje ennél nagyobb, amely különbségtétel képes lehet megteremteni az ún. „*acting white*” logikája szerinti differenciálódást a különböző etnikai csoportok között (Habsz–Radó 2018). Mindez biztosíthatja a saját közegben való pozíció féltéséből adódó ellenhatásokat a jobb teljesítményre, valamint a pozitív hatások visszacsatornázását az eredeti közösségbe (Ogbu 1978).

Első generációs roma értelmiségekkel végzett interjúk alapján (Boros et al. 2021) bizonyításra került, hogy a felfelé történő társadalmi mobilitás érdekében a roma diákok jelentős érzelmi és pszichikai árat fizetnek, mert az új közegben való elvárások jelentősen különböznek az otthoni elvárásoktól. Ezt az árat ugyanakkor a tehetséggonдозó programok érdemben képesek csökkenteni.

A fiatalok szegregációval összefüggő életesélyeinek az oktatás és a munkaerőpiac terén tapasztalt útfüggőségeihez kapcsolódó elemzéséhez az itt bemutatott elméletek olyan tényezők szerepére mutatnak rá, amelyek az elemzési keret konverziós tényezőihez szolgálnak alapul. Ezek a tényezők segítenek minket a különböző hatások azonosításában, ugyanakkor nem képeznek egységes keretrendszert arra vonatkozóan, hogy mely tényezők milyen útjain keresztül lehetnek képesek egyes esetekben eredményesen, más esetekben eredménytelenül hatást gyakorolni az egyének választásaira, valamint, hogy az eredményes hatások miként vezetnek sikeres perspektívaváltásokhoz.

Tanulmányunk elemzési kerete Amartya Sen (1985) által kidolgozott ún. képességszemléleten (*capability approach*) alapul. Az elmélet célja, hogy megragadja azokat a tényezőket, amelyek korlátozzák vagy lehetővé teszik az egyén számára, hogy saját értékeinek és vágyainak megfelelő életet éljen. Sen elméletében az egyén életstratégiájának megértéséhez a kiindulópontot az erőforrástér meghatározása jelenti, amely a formális jogokból és lehetőségekből álló komplex társadalmi-gazdasági környezetnek feleltethető meg, és amely meghatározza az adott terület valamennyi lakójának oktatási, munkaerőpiaci és lakhatási lehetőségeit. Az eredeti képességszemlélet szerint az egyének ideális esetben a valós lehetőségek közül, saját értékeiknek és vágyaiknak megfelelően választanak. A kiszolgáltatott élethelyzetben lévő egyének döntéseit azonban nem feltétlenül lehet értékalapú döntéseként értelmezni, mivel azok sokkal könnyebben adódhatnak kényszerek által meghatározott sajtós élethelyzetekből, valamint a korábbi döntések következményei is könnyebben jelenhetnek meg korlátokként. Az elemzési keret az egyéni cselekvés értelmezése során a döntési láncok két ideáltípusát veszi alapul: 1) az értékalapú és 2) az útfüggő választásokat, amelyek differenciálását nehezíti, hogy az értékek a körülmények internalizálása során születnek.

Az útfüggő döntésektől függően figyelhető meg, hogy a fiatalok elképzelései nem okvetlenül felelnek meg az ún. valós lehetőségeknek, lehetnek azoknál szűkebbek, de akár tágabbak, a jogi keretekkel ellentétesek is. Ez a megkülönböztetés szintén

egy új elem a Sen által kidolgozott eredeti képességszemlélethez képest, ezzel fektetve nagyobb hangsúlyt a valós és az észlelt lehetőségek tere közötti különbségtételre. Az egyén úgynevezett konverziók révén jut el a formális lehetőségek teréből az észlelt lehetőségek teréig, majd a valóban elért pozícióig. A konverziós tényezők pedig arra utalnak, hogy a különböző egyének különböző képességekkel rendelkeznek ahhoz, hogy a jogosult közpolitikákat és a biztosított jogokat lehetőségekké és választott élethelyzetté alakítsák át (Kimhur 2020: 4). Bizonyos konverziós tényezők lehetővé teszik, hogy a lehetőségtér egyes elemei láthatóvá és használhatóvá váljanak, míg más tényezők képesek elrejtetni a valóban létező lehetőségeket, ami a valós és az észlelt lehetőségtér közötti eltérést, valamint a választott működésre vonatkozó várható döntést eredményezheti.

Az interjúk elemzése során figyelembe vett konverziós tényezők három típusát különböztettük meg:

1. Az egyéni szintű konverziós tényezők az egyén pszichoszociális készletére, megkülönböztető képességeire, motivációira, értékeire, fizikai képességeire, etnikai meghatározottságra és a tágon vett társadalmi hálózatára gyakorolt hatásában betöltött szerepével vettek részt a vizsgálatban.
2. A családi szintű konverziós tényezők keretében a családot mint habitualizációs közeget vettük figyelembe az olyan tényszerű elemeket szem előtt tartva, mint a családi szereplők oktatási, foglalkoztatási, jövedelmi helyzete (és amennyi ebből a gyermek szocializációja során megjelenik), valamint a narratívában megjelenő olyan elemeket, amelyek a családon belüli értékekre, valamint az elsődleges szocializációs közeg pszichoszociális környezetére utalnak.
3. Az intézményrendszer szerepének azonosítása során részben az oktatási intézményekre koncentráltunk, és a minőséget biztosító, valamint szelekciós tényezőket vesszük sorra, és ugyancsak figyelembe vesszük a munkaerőpiaci intézményrendszer működését és hatását.

Módszertan

Kutatásunkban arra keresünk választ, hogy egyes tényezők miként járultak hozzá ahhoz, hogy a nehéz élethelyzetből induló fiatalok relatív sikereket érjenek el a pécsi munkaerőpiacon. A kérdés megválaszolásához kvalitatív módon közelítettünk, interjúkat követően fogalmazunk meg válaszokat. Az elemzés célja, hogy mélyebb egyéni, valamint társas, családi és intézményi szintű hatások mechanizmusait tárjuk fel hátrányos helyzetből induló, az interjú időpontjában azonban általunk sikeresnek tekintett munkaerőpiaci helyzetben lévő pécsi interjúalanyok esetében.

A szövegben szereplő megállapítások alapját a Pécssett 2020. október és 2022. július között végzett kutatás biztosítja, amelynek első fázisát irodalomelemzés adta, második fázisként pedig adatfelvétel következett. Utóbbi részeként közel harminc,

félig strukturált interjúra került sor a közpolitika-alkotás helyi szereplőivel. A közpolitikai háttér feltárása után személyes interjúkat készítettünk 2021 augusztusától 2022 júliusáig, összesen negyven, Pécssett vagy térségében élő személy bevonásával. Közülük húsz interjú olyan 15–29 éves fiatalokkal készült, akik jelentős nehézséggel küzdenek az oktatás, a foglalkoztatás és/vagy a lakhatás területén, míg húsz interjú olyan felnőttel készült, akik nehézségekkel a pénzügyi válság (2008-2010) idején szembesültek, függetlenül attól, hogy azóta leküzdötték azokat vagy azóta is nehéz élethelyzetben vannak. Az idősebb korosztály bevonása lehetővé tette számunkra, hogy a hátrányos helyzetet több generáció esetében, valamint életciklusokon átívelően tudjuk vizsgálni.

Az interjúalanyokat elsődlegesen a pécsi támogató intézményrendszer, aztán hálóbdamódszer segítségével azonosítottuk. Ebből következően az interjúalanyaink között döntően olyan emberek szerepelnek, akik ismerik a segítő intézményrendszer valamely részének működését, legtöbb esetben kliensként szereztek tapasztalatot az ellátórendszer működéséről. A segítő intézményrendszer részeként az önkormányzati bérlakásszektort, a családsegítő szolgálatot, a helyi civil szervezetek által nyújtott szolgáltatásokat, a Családok Átmeneti Otthonában történő elhelyezést, a hajléktalanellátó intézményrendszert, valamint a munkaerőpiaci és oktatási programokat (például Ifjúsági Garancia Program, Arany János Tehetséggondozó Program, Tanoda programok) kezeltük.

Az interjúalanyok kiválasztása során törekedtünk az egyes szociodemográfiai dimenziók, valamint az ellátórendszerbeli tapasztalatok mentén heterogén összetételre annak érdekében, hogy minél változatosabb élethelyzetben lévő egyének narratíváit ismerjük meg. A hátrányos helyzet minél változatosabb formáinak feltárására való törekvésünket az alábbi táblázat összegzi:

1. táblázat: Az interjúalanyok főbb jellemzői

		Jelenlegi fiatalok	Korábbi fiatalok
Nem	Férfi	6	7
	Nő	14	13
Etnikai háttér	Roma	8	9
	Nem roma	12	11
Lakóhely	Keleti városrész (Meszes, Györgytelep, Hősök tere)	8	5
	Kertváros (lakótelep)	3	7
	Gyárváros	1	2
	Külső területek (Patacs, Vasas, Somogy)	4	2
	Pécs agglomerációja	4	4
Kor	15–19	8	
	20–24	6	
	25–29	6	
	30–34		8
	35–39		6
	40–43		6

Gyerekek száma a családban	Nincsen	10	8
	1-2	5	7
	3+	5	5

Az interjúk során sorvezetőt alkalmaztunk, ugyanakkor a félig strukturált formának megfelelően a kérdések sorrendje és a lekérdezés pontos formája egyénenként eltért. A hozzávetőlegesen két óra terjedelemben zajlott interjúk fő szervezőelvé az egyéni narratívák megragadása és segítő kérdésekkel történő kibontása volt a munkaerőpiaci, oktatási és lakhatási helyzetet és lehetőségeket illetően.

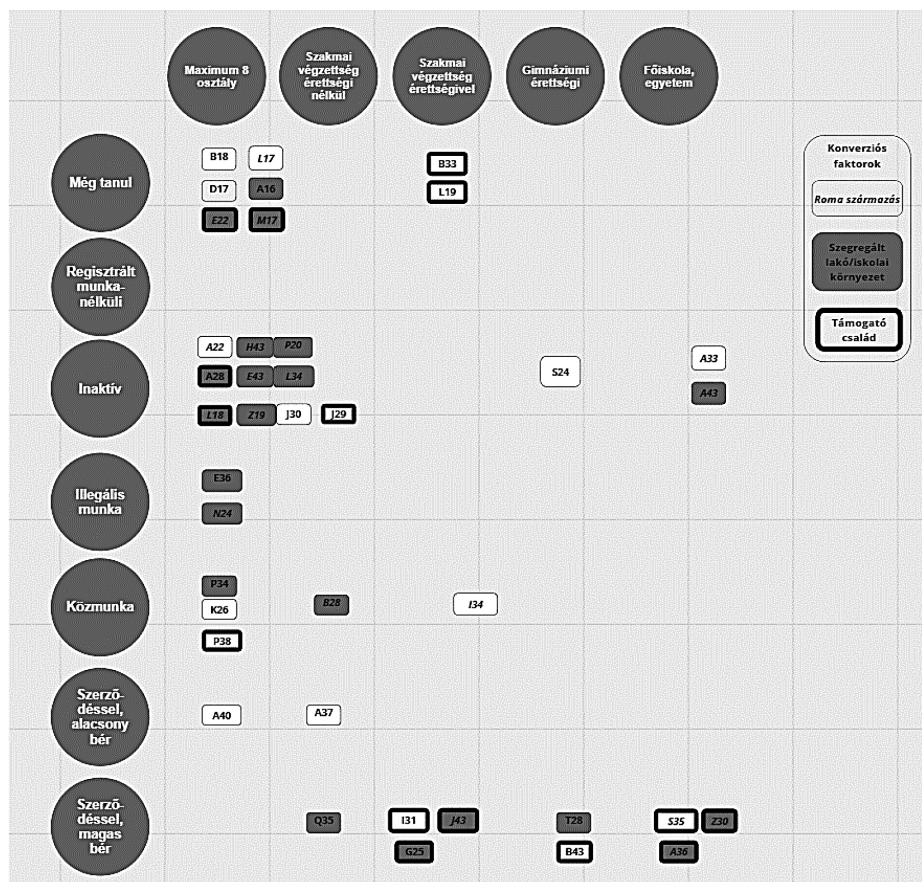
Az interjúkat hangrögzítést, majd szoftveres leírást követően elemeztük. A képesszemplélet által megkülönböztetett tényleges és észlelt lehetőségtér eltéréseinek azonosítása érdekében szoftveres tartalomelemzéssel jelöltük az összetartozó részeket, majd azokat táblázatos áttekintésben értelmeztük. Az észlelt és valós közti eltérések, valamint a narratíva részét képező konverziós tényezők említési kontextusának értelmezéséhez részlegesen a szekvenciaelemzés módszertanát alkalmaztuk, amelynek ismeretelméleti alapjai a fenomenológiában gyökerező hermeneutikai körökhöz vezethetők vissza, és amely a narratív interjúelemzés repertoárjának része.

Az elemzés

Jelen cikk nem azonos mélységben foglalkozik az összes interjúalannyal. A következő fejezetben arra a kilenc élettörténetre fókuszálunk, amelyet sikeresként azonosítottunk az elemzés során, és amely esetekben végül a perspektívaváltásokat kiváltó tényezőket vizsgáltuk. Ezt megelőzően fontos definiálni, hogy mit tekintettünk sikernek és mit perspektívaváltásnak, valamint hogy miként kezeltük az időbeliséggel összefüggően eltérő társadalmi kontextusból adódó különbségeket.

A siker fogalmát a munkaerőpiaci helyzet alapján értelmeztük, és azokat a személyeket tekintettük sikeresnek, akik határozatlan idejű munkaszerződéssel és a Baranya megyei átlagkereset feletti jövedelemmel rendelkeznek. (Tehát akik az alábbi ábra legalsó sorában helyezkednek el.)

1. ábra: Az interjúalanyok pozíciója munkaerőpiaci és oktatási helyzetük alapján

Az interjúk elemzése során a képességszemlélet keretrendszerét használva azonosítottuk azokat a tényezőket, amelyek magyarázhatják a munkaerőpiacon sikeresnek tekinthető interjúalanyok a többi interjúalannal való összevetésben érzékelhető élethelyzetbeli különbségeit. A konverziós faktoroknak tekintett tényezők narratívában történő azonosítása során vettük észre, hogy az egyes erőforrások/képességek elmesélésében tetten érhetők a korábbi élethelyzetre való reflexióra utaló fordulatok, amelyen keresztül az egyén eltávolodása jelenik meg a közvetlen környezetének a hit- és/vagy értékrendszerétől. Ezeket nevezzük perspektívaváltásnak. Bár megfigyelhető, hogy az egyén képessé válik kívülről rálátni saját magára, ugyanakkor azt nem szükségszerűen követi a korábitól eltérő hit- és/vagy értékrendszer alapján szerveződő cselekvés. Ebben a tanulmányban a perspektívaváltást követő cselekvések és a konverziós tényezők viszonyát is vizsgáltuk annak érdekében, hogy jobban megértsük, az egyének milyen utakon képesek a kiazonosulást követően eredményesen változtatni az élethelyzetükön.

Három főbb perspektívaváltás-típust azonosítottunk a kilenc sikeresként azonosított interjúalany életében. Az interjúalanyok egy részében közös vonásként fedeztük fel, hogy elbeszélésükben a szülőkkel szembeni perspektívaváltás jelenik meg először. Közös bennük, hogy a szülők (vagy legalább az egyik szülő) hit- és/vagy értékrendszerével szemben határozzák meg magukat. Az interjúalanyok egy másik csoportja szintén nem a neveltetéséből hozza az adott életkörnyezetére való kritikai reflexiót, azonban elbeszélése során nem a családdal szembeni azonosulás hangsúlyos, hanem a családi környezeten kívüli tényezők szerepe, tipikusan valamely külső szereplő inspirációja. Végül a harmadik csoport abban tér el jelentősen az előzőektől, hogy az adott élethelyzet kritikus szemlélete a neveltetés fontos eleme, így a családon belül az általunk perspektívaváltásnak nevezett eseményben sokkal inkább a váltás eredményessége a nővum. A három típusú perspektívaváltást így a családtörténethez való viszonyulás, valamint a perspektívaváltás jellege alapján az alábbi neveken illetjük:

1. első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója a családdal szembeni meghatározáshoz köthető;
2. első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója döntően a külső inspiráció hatásaként jelenik meg;
3. másodgenerációs perspektívaváltók, akik a szülők motivációs rendszerét munkaerőpiaci sikert eredményezően követik.

Fontos megemlíteni, hogy ezek a kategóriák részben kölcsönhatásban vannak a társadalmi kontextus időbeli változásával. A generációk közötti perspektívaváltás egyes esetekben összefügg a rendszerváltással és a bekövetkező társadalmi változásokkal, aminek egyik lehetséges példája az oktatási rendszerhez való általánosabb hozzáférés és a teljes foglalkoztatottságból a foglalkoztatottság bizonytalanná válna felé történő radikális változás.

Az alábbiakban a kilenc, sikeresnek definiált interjúalany narratíváit mutatjuk be részletesebben. A bemutatás során álneveket használunk, ugyanakkor jelezzük az elbeszélő interjúkori életkorát, mert ez a narratíva értelmezésében is kulcsfontosságú.

1. Első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója a családdal szembeni meghatározáshoz köthető

Első generációs perspektívaváltóknak azokat az interjúalanyokat tartjuk, akik a családi magatartásmintákkal szemben definiálják a saját céljaikat. Ezek a magatartásminták nem feltétlenül csak az oktatáshoz, kívánatos munkahelyhez kötődnek, hanem lehetnek szélesebb körben értelmezett minták is, amelyben megjelenik a család mint támogató struktúra szerepe vagy hiánya.

A 28 éves Tamara elbeszélésében a szülők mintáival való szembehelyezkedés érhető tetten elsősorban a család szerepével, a tanulási ambíciókkal és a folyamatos önérvényesítéssel kapcsolatban. Tamara egy belvárosi szegregátumban, majd a me-

szesi városrészben, önkormányzati bérlakásokban nőtt fel, és a későbbi kapcsolatai is ezekhez a területekhez kötődnek. A szülőknek általános iskolai végzettsége volt, alacsony státuszú munkákat végeztek. Tamara 16 évesen gyermeket szült, otthagya a középiskolát, és élettársa családjához költözött, amikor az édesanyja elküldte ott-honról. A szülők elváltak, az édesanyja instabil személyiség, aki nem tudott támaszt nyújtani a gyermekének annak krízishelyzeteiben. Ennek ellenére Tamara leérett-ségizett, OKJ-tanfolyamot végzett, és stabil állással rendelkezik. A szűkebb családjában a támogató közeget nem lehetett azonosítani, azonban a tágabb családjában voltak pozitív minták (nagy-nénik, unokatestvérek körében magasabb képzettség és stabil családi minták is megtalálhatók). Annak ellenére szerezte meg az érettségit már felnőtt fejjel, hogy az élettársa és családja sem támogatták ebben. Nem tudni biztosan, hogy az ambíció és a folyamatos fejlődés iránti elköteleződés miből fakad. Az látható az élettörténetében, hogy az önállóságát szerette volna minél stabilabb alapokra helyezni, és a családja és párkapcsolatai által megkérdőjelezett énképét megerősíteni: *„azért, mert nekem kell egy pozitív visszajelzés, hogy én igenis meg tudom csinálni”*. Tamara a szükséglet felismerve, hogy a kislánya születése után hamar munkába kellett állnia, albrételet kellett fizetnie, egy gyermekelhelyezési pert kellett menedzselnie, mozgósítani tudta az egyéni tartalékait, és élete egy későbbi szakaszában a tanulással kapcsolatos álmait is meg tudta valósítani: *„Nekem igazából az az álmom, hogy családsegítővel dolgozzak, vagy gyerekekkel foglalkozzak. Csak ugye ez sok idő, pénz. Ugye, hogy mondjuk egy diplomát azért az ember megszerezze, és a ... (kislánya) jár tanodába, és ott az egyik angoltanár mondta, hogy az ő fodrásza hallotta, hogy jelentkezett erre a képzésre, és hogy ingyenesen hirdeti a Keró Pécsen. És hú, mondom, akkor jó, akkor én is megyek. Még jó, hogy megyek, mert imádok menni.”* Az önérvényesítésben és az egyéni céljai elérésében intézményi oldalról is kapott segítséget. Részben mind a piaci, mind a közszférabeli munkáltatói rugalmas kereteket biztosítottak számára a tanuláshoz és a gyerekneveléshez. Részben pedig szerepet játszott a sikerében az ugyancsak nagyon rugalmas Gandhi Gimnázium, ahol esti tagozaton végzett össze-vont éveket és szerezte meg az érettségéhez szükséges angol nyelvvizsgát.

A 35 éves Simon az iparban dolgozó szülők gyermekeként nőtt fel édesanyjával és mostohabátyjával. Anyukája mindössze hét osztályt végzett. Gyerekkorában költöztek édesanyjával és mostohabátyjával Pécs szegregált területére, ahol kora felnőtt koráig élt. Jelenleg egy hulladékfeldolgozóban dolgozik nyolc órában, határozatlan idejű szerződéssel, a Baranya megyei átlagfizetés feletti jövedelemért. Napjainkban Pécs külterületén él egy saját tulajdonú ingatlanban, amit ő vásárolt állami támogatás igénybevételével. Az interjú narratívája alapján egy fő perspektívaváltást azonosítottunk: a szegregált területen sokan éltek segélyből, amit az interjúalany mindenképpen el akart kerülni. Egyénileg megtapasztalta, hogy segélyből nem lehet megélni, illetve, hogy mennyire nem nyújt valódi segítséget a munkaügyi központ. Mindez azt az egyéni hiedelmét támaszthatta alá, hogy a pénzért meg kell dolgozni. *„Hát ez az, az embernek dolgoznia kell normálisan. Nem hivatalból hivatalba járni és*

kuncsorogni a segélyekért.” Ez a hiedelem a talán túlzónak mondható önállóság hiedelmével párosulva még jobban erősítheti az interjúalanyban az egyéni felelősség érzetét: *„Én mindent megoldok egyedül. Az a biztos. Nem kell hálálkodnom, meg köszönetet mondanom.”* Az interjúalanyban van egy egyéni elvárása a fizetés tekintetében *„Ahol dolgoztam, a tatarozó, az elég silány pénzt fizetett”,* amiért cserébe viszont hajlandó „áldozatot” hozni: *„Volt cégem is mondtam, hogy inkább elmegyek a szarba turkálni? Hát, mondom, több pénzért, ja. Én nem vagyok finnyás.”* A segéd munkásként megtapasztalt kifizetésbeli bizonytalanságtól elhatárolódva, a közmunkában, illetve a jelenlegi munkájában is fontosnak tartja a szerződés biztonságát. Amikor közmunkában dolgozott egy ideig, akkor annak a biztonsága nagy értékkel bírt számára. *„Nem volt olyan, mert nem mertem lépni. Ez biztos volt. Ezt tényleg behosszabbították mindig (...) Én már csak arra megyek, hogy bejelentett legyen. Hát meg a nyugdíj is.”* Simon szakmája festő, amit eredetileg nem tervezett. *„Nem szerettem volna festő lenni. Elkapkodtam. Csak nagyon sokáig vártam, és bökni kellett.”* A továbbtanulásban a tanárok támogatták, de azt teljesen rábízta, hogy mit fog tanulni. Végül nem a saját szakmájában kötött ki, sok mindent eltanult, megfigyeléssel, végül pedig biztonságos, stabil munkahelyen, alkalmazotti státuszban állapodott meg. Nagyon érdekes, hogy Simon narratívájában a szülők egyáltalán nem merülnek fel semmilyen döntés kapcsán. Az az elvárás merül fel az apa részéről, hogy neki is a húsiparba kellett volna elkerülnie. *„De mondjuk furcsállta faterom, hogy nem a húsiparba kerültem el, mert nálunk mindenki húsiparis.”* Anyukájáról pedig akkor beszél, amikor említi, hogy a fiatalon megkeresett pénz egy részét saját motivációjára leadta neki, akár feltételezhető, hogy a másik kereső szülő szerepét tölthette be ezáltal. Összességében láthatjuk, hogy az egyéni felelősségtudat az, ami Simont vezethette a stabil munkahelyéig, ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a felelősségtudat mellől látványosan hiányzik a támasz, a segítség Simon életében, ami talán akadály lehet a kiteljesedéshez vezető úton.

A ma már könyvelőként dolgozó, 25 éves Gabriella buszsofőr apuka és a világitástechnikai felszerelések gyártásában részt vevő anyuka gyermekeként nőtt fel. Kezdetben mindannyian az anyai nagymama önkormányzati lakásában éltek, általános iskolás korában azonban szülei Kertvárosban szereztek önállóan önkormányzati lakást és különköltöztek a nagyszülőktől. Rövid, nagyszülőktől külön töltött időt követően Gabi visszakerült a nagyszülőkhöz: *„még általánosan olyan ötödikes, hatodikos lehettem, akkor én nagyon sokat bent aludtam náluk, és akkor egyszer csak ott maradtam”.* Mára összesen heten testvérek, de egyedüliként ő nevelkedett a nagyszüleivel. Párjául olyan személyt választott, aki szintén a nagyszüleivel nevelkedett. Gabi versengő személyként jelenik meg az interjú során, aki több pénzügyi témájú versenyen is részt vett a tanulmányai alatt. Egy kertvárosi általános iskolába járt, majd a bátyja példáját követve egy uránvárosi középiskolában tanult tovább. Ez ugyanakkor nem szülői/nagyszülői autoriter nevelés következményeként, hanem Gabi narratívájában a saját döntésének eredményeként jelenik meg. A perspektíva-váltás az osztályfőnök személyéhez kötődik, aki eredményesen közvetítette számá-

ra azt a gondolatiságot, hogy az útja nem eleve elrendeltetett, és szembement azzal az iskolán belüli vélekedéssel, hogy az osztály, és benne ő eleve rossz lenne: *„nem az volt, hogy te hülye gyerek vagy, te idióta vagy, hanem hogy egy kicsit a dolgok mögé nézett, mert hogy oké, hogy ő is nagyon rossz, de akkor a családi háttere az még rosszabb (...) hogyha valaki piszkált minket, akkor igenis odaállt hozzánk és megvédett minket. (...) Szóval az általános az nagyon meghatározó volt (...) Mindig biztatott minket, hogy tanuljunk, hogy jobbak legyünk, hogy versenyezzünk, hogy mutassuk meg a két osztálynak, hogy mi vagyunk a legjobbak, ő tényleg így vállalt el.”* Az osztályfőnök megadta azt a bizonyosságot, hogy az eredményessége és megítélése az ő kezében van, képes arra hatást gyakorolni, és ez habituálisan megjelenik az önfegyelmében és függetlenségében. Gabi cselekvőképességére példa a különböző versenyeken való részvétel, valamint a továbbtanulásának menedzselése azt követően is, hogy nem vették fel egyetemre. Megfigyelhető azonban a munkaerőpiaci elhelyezkedésben is, amelyre az Ifjúsági Garancia Program keretében került sor, és amely jól testesíti meg azt, hogy az interjúalany megközelítésének egy fontos eleme, hogy a lehetőségekben lehet hinni, azokat lehet használni. Értelmezésünkben Gabi az osztálya részeként rossznak bélyegzéssel szemben váltotta át azt a munkaerőpiaci elutasításokkal teli életet, amellyel a szülei voltak kénytelenek szembesülni, és ezzel szembehelyezkedve határozta meg magát. Az osztályfőnök így egy olyan személyként jelent meg, aki képes alternatív utat megjeleníteni a szülőkkel szemben, amely hamar visszaköszön az életútban a nagyszülőknél nevelődés formájában.

Az adatfelvétel idején 31 éves, biztosítási tanácsadóként dolgozó Ilona Abaligeten nőtt fel. Apja bányászként, anyja szakácsként dolgozott. A bánya bezárását követően apja alkoholbetegségével egyidejűleg szülei elváltak, amikor ő 14 éves volt, ekkor költözött édesanyjával és nővérével Pécsre, ahol az apuka kieséséből következően felhalmozott adósságok törlesztésével telt az idő. Az interjú pillanatában kisfiával és időszakosan a külföldön dolgozó férjével él Kertvárosban jelképesnek tekinthető nyomott áron, magánpiaci albérletben. Az iskolaválasztás során a nővérét követte az egyik közismert szakközépiskolába, ahonnan négy társával együtt rúgták ki rossz magaviselet miatt, és a város egy stigmatizáltabb szakmunkásképzőjébe került – ahonnan szintén hamar távozott: *„Három hétig jártam az ... (iskolába) és kirúgattam magam. Mert egyszerűen nem voltam képes, nem vette be a gyomrom ezt az egészséget. Mondom, azért én ezért ennyire nem vagyok rossz. Tehát, hogy itt aztán valami változás kell, hogy legyen. És tomboltam, romboltam, három hét alatt kirúgtak, üvöltöttem minden tanárral. Gondoltam, az majd hatásos, de hatásos is lett.”* Annak köszönhetően került a Gandhi Gimnáziumba, hogy az egyik szomszéd ebben az iskolában dolgozott nevelőként, és ajánlotta anyukájának, hogy jelentkezzenek. *„És akkor, mikor bekerültem a Gandhibába, ott azért sokkal másabb volt. Szóval az olyan volt, mint egy család. Ott mindig figyeltek rám, ott nem tudtál késni (...). Szociálisan szerintem nagyon sokat adott a gyerekeknek.”* A Gandhi Gimnázium után Székesfehérváron vett részt OKJ-s képzésen, de a rossz kollégiumi elhelyezés következtében inkább eljött, visszatért

Pécsre. Ezt követően huzamosabb ideig anyukája mellett, majd tőle függetlenül dolgozott vendéglátásban, egészen a jelenlegi álláshelyének megtalálásáig. Ahogyan az interjú során is megjelent, rossz magaviseletével arra törekedett, hogy a szakmunkásképzőben tanuló diákoknál jobb életlehetőségeket érjen el. Értelmezésünkben ugyanakkor visszatérő az a feltételezés, hogy kirúgatásai nem függetleníthetők a családrendszeren belüli változásoktól, az apa családból való kikerülésétől, amely megjeleníti azt a képet, amelyben a fiatal lány arra kíváncsi, hogy ő meddig mehet el anélkül, hogy az apjához hasonlóan kikerülne a családból. Értelmezésünk szerint tehát az oktatási intézményekből való kikerülés a családon belüli változásokból következő feszültségek leképeződése az intézményrendszer szintjén. Ebből adódóan bár Ilona részben apjával, részben az általa megtestesített perspektívához köthető gyenge oktatási intézményekkel szemben határozza meg magát, fő húzóerőként a család részeként való megmaradás motivációját azonosítjuk, amelyhez eredményesen kapcsolódik az anya támogatása és a Gandhi Gimnázium kezdeti működési modellje. Ezen az alapon indulva, a Gandhi Gimnázium biztosította lehetőségeket eredményesen használva jut el oda, hogy az interjúalanyok közül ő ma az egyik leg-sikeresebb munkaerőpiaci pozícióban lévő személy.

2. Első generációs perspektívaváltók, akik reflexiója a külső inspiráció hatásaként jelenik meg

Az előző csoport tagjaival szemben az első generációs perspektívaváltók másik csoportja nem a családjá és szülei által közvetített szélesebb értelemben vett értékekkel szemben definiálja a saját céljait. A családi szemlélet kritikája nem jelenik meg központi tényezőként abban a folyamatban, amelynek eredményeként új típusú célok válnak az egyének számára megfogalmazhatóvá. Ez az egyén elbeszélésében sokkal inkább kötődik külső, jellemzően az intézményrendszer egyes szereplőin keresztül érkező motivációkhoz.

A következő interjúalany, Bogi egy Pécshez közeli faluban nőtt fel, édesanyja boltban dolgozott, édesapja pedig szakmunkásként. Hárman testvérek, a húga már érettségit szerzett. Egy Pécshez közeli városban kezdett továbbtanulni, de ott tanulási nehézségek és többszörös bukás miatt úgy döntött, hogy egy másik nagyváros iskolájába megy át. Ebben a nagyvárosban laktak a nagyszülei, akikhez költözött. Ebben a döntésében az édesanyja támogatta. A továbbtanulásában bizonytalan volt: „*Hát, nem tudom, hogy a felszolgálói az hogy jött. Hát, a többi az nem szerettem volna lenni, és akkor szerintem így(...), nyáron Balaton(...), tudod, kis nagyobb pénzkereseti lehetőség. Meg azért itt a környékben is vannak éttermek, ahol el lehetett volna helyezkedni. (...) És akkor anyuval úgy döntöttünk (...)*” Az érettségi nem volt akkor Bogi lehetőségeterében. A szülei akkori hiedelemrendszerében a szakma mint jó kereseti lehetőség volt az alapvető. Bogi ebből a perspektívából lépett ki, amikor körülbelül negyvenévesen esti iskolában letette az érettségit. Itt a perspektívaváltást és a cselekvést feltehetően Bogi munkaerőpiaci tapasztalatai, lehetőségeinek átlátása és a jelenlegi

munkahelyén lévő, érettségizett kollégáktól kapott motiváció tette lehetővé. *„Én a szüleimtől, mivel ők is szakmunkások, azt hallottam, hogy az embernek legyen egy szakmája, abból tud keresni. Az érettségi az nem, meg ugye nem támogattak annyira ebben. És akkor így lett végül is érettségim, a kollégáim által.(...) De hát aztán ugye nem csak egy papír, mert az embernek azért a fizetése is emelkedik általa.”* Bogi a szakma elvégzése után gyermekvállalás miatt maradt ki a munkaerőpiacról, miközben falura költöztek a gyerekeivel. Helyben, strukturális okok miatt, a munkaerőpiac szűkössége mellett a helyi lehetőségekkel sem tudott élni. Nem vették fel sem a helyi közintézménybe, sem a boltba. Így került végül a közmunkaprogramba. *„Nem volt más lehetőségem (...) csak a közmunka maradt.”* A biztonságot kívülre helyezte a munkájában. *„És hál’ Istennek olyan szerencsés voltam, hogy mindig hosszabbította a polgármester.”* A közmunkaprogram-beli ismertsége révén jutott a mostani munkájához. Ugyanakkor a projektalapú munka miatt bizonytalan volt a jövője. Itt szintén egy perspektívaváltással és cselekvéssel lépett egyet, mert felismerte a munkaerőpiac szűkösségét és az elfogadás helyett a nagyvároshoz közelebb költözéssel a lehetőségek növelését választotta, amihez a falusi CSOK-ot is meg tudta szerezni. Az ehhez szükséges kevés önerőt a család pótolta ki. A költözés másik okaként a gyermekei iskoláztatását említi, hogy az infrastruktúra is jobb a városhoz közelebbi faluban, így könnyebb az ingázás. *„Semmiféleképpen nem maradtam volna a településen. Direkt az volt a cél, hogy innen el. (...) Mert ugye annak értelme nem lett volna, hogy most (...) mondjuk, leköltözzek ide, mert attól még ugyanitt vagyok, attól még ugyanazok a lehetőségeim, és nincsen más.”* Összességében Bogi a szülők értékrendje mentén haladt, majd a tér változása és közvetlen környezetének, kollegáinak hatására perspektívát váltott és cselekedett, s az oktatásban elért pozícióját javította, valamint a munkaerőpiaci lehetőségeit tágította.

A 43 éves József Pécs szegregált területén nőtt fel egy szerető családban, ahol a szülők mindketten dolgoztak. Az általános iskolát is a szegregált területen végezte, ahol az 5. osztályt megismételte, mert a többi tanuló bántotta őt. *„Olyan osztály volt, hogy vegyes osztály, tehát cigány–magyar osztály volt, intézetis gyerekek (...) és nagyon sok olyan volt, akit bántalmaztak. Tehát engem.”* Ugyanakkor egy másik osztályba kerüléssel és pszichológusi segítséggel motivált lett a tanulásra, amit arra vezet vissza, hogy szerető családban élt: *„de onnantól kezdve így fölfelé íveltem, a nyolcadikat elértem, akkor már motivált voltam, tanulni akartam, jó eredményekkel végeztem. (...) Szeretetet. Szeretetet, és családi együttlétet. Az, hogy szegénységben éltünk, az nem azt jelentette, hogy kimaradtak a jó dolgok. (...) Úgyhogy megmondta édesanyám, nem nekem, hanem magatoknak tanultok.”* Szülei támogatták abban, hogy továbbtanuljon, olyan irányban, amit ő szeretne, és nyíltan ki volt mondva, hogy a szülők csak az első évet tudják pénzügyileg támogatni. Ezzel együtt is József több szakmát, érettségit szerzett, ami mellett nyaranta és hétvége is diákmunkát vállalt 15 éves korától kezdve, hogy finanszírozni tudja a tanulmányait. Bár felvették egyetemre is, ahol számítástechnikát tanult, amiben nagyon tehetséges volt, pénzhiány miatt hagyta

félbe, és azóta is dolgozik. Az általános iskola utáni középiskola-választásról határozottan beszél, első szám első személyben, ami feltételezheti azt, hogy ágensként volt jelen ebben a döntésben, aminek ő (is) járt utána, és olyan döntést tudott hozni, ami akkor neki valóban megfelelőnek tűnt. *„Hát úgy volt, (...) hogy megjelöltem három helyet. Az első az volt, hogy esztergályos, a második autószerelő ugyanott (...). De volt egy másik tervem is, ami ugye, ez egy katonai pálya lett volna.”* Középiskolás tanáraitól név szerint, részletességgel és alázattal beszél, főleg sikerélményeit emeli ki. Számára a tanár-diák viszonyban egészséges hierarchia jelenik meg, feltehetően ez is az otthon tapasztalt szülő-gyermek viszony helyén kezelésének köszönhető. József egy szomszédos városban dolgozik jelenleg esztergályosként, a baranyai átlagbérért, már 11 éve. Ezelőtt saját vállalkozást vezetett, de abba kellett hagynia különböző nehézségek miatt. Kétszer is próbálkozott külföldi munkavégzéssel, amire a magas fizetés (több mint kétszeres) motiválta *„Tehát így. Pénz volt a motiváló. Meg a másik élet, tehát a kalandvágy is benne volt, meg az, hogy egy jobb életet teremtsék úgymond a családomnak.”* József szülei mindketten dolgoztak, édesapja bányában és sofőrként. *„Nekem ezek a szakmám úgy indult, hogy ugye nehéz sorsú családból származom, ahol azt láttam, hogy édesapám dolgozik, édesanyám szintén dolgozik.”* József, bár sikeresnek tekinthető munkaerőpiaci és oktatási szempontból a többi interjúalanyhoz képest, önmagához képest több dologban sem tudja a saját potenciálját kiteljesíteni. Egyrészt a szegregált területről lehetetlennek tartja a kiköltözést, másrészt a munkaerőpiacon úgy tűnik, hogy nehezen kéri el munkájának az értékét: míg más kollégája kért jelentős béremelést és feltehetően megkapta, addig ő, aki többet dolgozik, csak egy minimális üzemanyagköltséget kapott.

3. Másodgenerációs perspektívaváltók

A másodgenerációs perspektívaváltók csoportjába sorolt interjúalanyokban közös, hogy elbeszélésükben hangsúlyos az a szülőktől kapott üzenet, hogy képesek eltávolodni a szülőhely, etnikum, alacsony képzettség által jelképezett csapdahelyzetektől, képesek a szülők által elért eredményeket meghaladni, kiemelkedni a lakóhelyi, iskolai környezetükből.

A 36 éves Adrienn perspektívaváltása már gyerekkorban megtörtént, és ez határozta meg teljes életútját. Ahogyan ő fogalmazott: *„én nagyon-nagyon féltem attól a fajta szegénységtől, kilátástalanságtól, ami volt körülöttem”.* A roma család Györgytelepen, Pécs egyik legszegregáltabb városrészében élt, ahol mind az oktatásról, mind a munkaerőpiaci lehetőségekről szűk spektrumban gondolkodott a családok többsége. Ugyanakkor Adrienn édesapja a környezetétől teljesen eltérő attitűddel viseltetett a négy gyermeke jövőjével kapcsolatban: *„Ő ilyen nagyon-nagyon szigorú elvekkkel rendelkező ember, és nagyon meg is határozza az én mindenségemet igazából. Az első dolog, amit megtanított egész piciként, hogy annak van joga bármit kérni, aki tesz is le valamit. Én azt gondolom, hogy ez a mondata végigkísérte az egész életemet. Nagyon szívügye volt mindig, hogy tanuljunk.”* Annak ellenére, hogy az édesanyja háztartásbeli volt, az

édesapa pedig a húsiparban dolgozott, az édesapa bölcsésznek szerette volna látni a lányát. Ez a szülői háttér egyértelmű motivációt jelentett, ugyanakkor a tanulás útja meglehetősen rögös volt, mert a telepi általános iskola után Adrienn felvették az egyik pécsi gimnáziumba, de azt pár hét után abbahagyta, állítása szerint azért, mert nem tudták a szülők kifizetni a tankönyvek és tanszerek árát. Ezen a ponton pedig belépett a döntési láncba egy nagyon fontos külső szereplő, az édesanya unokatestvére, aki a Gandhi Gimnáziumba tanított, és aki azonnal át tudta vinni Adrienn oda. A lánynak nehézséget okozott a beilleszkedés: *„valahogy engem akkoriban ez a roma identitás nem vonzott. Tehát így nem akartam gandhis lenni, nem igazán volt identitásom”*, ugyanakkor elismeri, hogy szemléletváltást eredményezett nála ez a négy év: *„nagyon sok mindent tanultam, nagyon kitágították a világnézetemet, megtanultam szépen választékosan beszélni. Rengeteget jártam könyvtárba, baromira sokat olvastam, tehát a lexikális tudásom is fejlődött.”* A tanári inspiráció hatására végezte el az egészségügyi főiskolát, és vált szülésznővé, majd néhány évig a városi kórházban dolgozott. Első gyermeke megszületése után a lakóterületének rehabilitációján dolgozó civil egyesület munkatársa lett, mind a felvételét, mind pedig a megfelelő munkakörülmények biztosítását egy kiemelkedő munkatársnak köszönheti. Adrienn útját tehát alapjaiban határozta meg az édesapja és a támogató családi háttér, a segítő intézményrendszer és annak egyes, különösen inspiráló tagjai. Ugyanakkor a személyes ambíciók és képességek is egyértelműen detektálhatók: *„Nekem mindig is fontos volt az önmegvalósítás. Nekem nagyon.”*

A következő interjúalany, Jakab esetében a munkaerőpiaci sikeresség a családi minták és a felépített kapcsolatrendszer interakciójához köthető. Egy Pécs környéki kisváros romatelepén nőtt fel, a szülei, akik elismert tagjai voltak a helyi roma és nem roma társadalomnak, ragaszkodtak ahhoz, hogy a gyerekük ne a szegregált általános iskolába járjon, annak ellenére is, hogy az interjúalany a választott iskolában kizártságot élt meg. *„Természetesen minket a szüleink oda írtattak, ahol nincsenek cigányok. Hárman voltunk cigányok. Úgyhogy én ott nagyon rosszul éreztem magam, és ezek ki is jöttek a tanulmányaim során.”* A szülők prosperáló vállalkozásokat vezettek mind a kisvárosban, mind pedig Pécsen, és a gyermeküktől is azt várták el, hogy szakmát szerezzen, és folytassa a családi vállalkozásokat. Magasabb képzettséget, szélesebb körű ambíciókat nem támogattak, de a munkával szembeni elvárásokat elültették fiukban. Az oktatás és a munkavállalás kapcsán Jakab, állítása szerint, sokszor szembesült etnikai diszkriminációval, de voltak olyan intézmények, amelyek kiemelték ebből a helyzetből: *„A... (szakmunkásképzőben) nagyon jól éreztük magunkat. Komolyan mondom, egyetlenegy igazolatlan órámm nem volt. Egyszerűen élveztem, szerettem bemenni. Minden évben kaptam dicséretet, könyveket kaptunk. Minden év végén az volt. Úgyhogy oda rendesen élmény volt járni. És ott volt egy tanár, aki igazából felkarolt minket, segítette az utunkat.”* Jakab, habár sok családi mintát a későbbi munkavállalásaiban is átörökített, egyben szakított is a családi hagyományokkal. Ahogyan ő fogalmazott: *„tehát itt is feketebárány vagyok”*. A perspektíva-váltás a párkapcsolatához

kötődik, ami már középiskolás korában elkezdődött. A pár családja a roma értelmiséghez tartozik, és az ott látott minták és biztatás hatására szerzett az interjúalany érettségét esti tagozaton a Gandhi Gimnáziumban, majd BA szintű végzettséget a Pécsi Tudományegyetemen. Ezek az inspirációk új lehetőségeket nyitottak számára és lehetőséget a civil szférába és a roma politikába való bekapcsolódásra.

Az interjú készítésekor 35 éves, kórházi ápolóként dolgozó Szabolcs lakatos apa és bolti eladó végzettségű anyja gyermekeként nőtt fel egy Szalánta környéki kisfaluban. Családjában a háztáji állattartás és kertművelés adta a fő megélhetési lehetőséget. Kiskorában kőműves szeretett volna lenni, amit ő oda tud visszavezetni, hogy az általános iskolai pályaválasztás idején éppen építkeztek otthon. Erről édesapja beszélte le őt és helyette az érettségi irányába terelte: *„Azt mondta: fiam, ne legyél hülye, mert a kőművesség az arról szól, hogyha fölrakod és állva marad, akkor fal, ha ledől, akkor járda. Azt mondta, ezt bárki meg tudja csinálni, és ne én legyek az, aki ezt megcsinálja.”* Ez a beszélgetés többször is visszatér az interjú során, amelyből kiderül az is, hogy az apa nem tartotta kizárólagosnak a saját megközelítését, hanem az egy kompromisszum következménye: *„Apu mondta, hogy akkor menjek inkább gimibe, érettségizzek le, és akkor majd utána, ha gondolom, akkor menjek el kőművesnek.”* Az apa demokratikusan közelített fia irányába, átadva neki azt az üzenetet, hogy dönthet a saját élete kérdéseiben. Ezt a megközelítést támogatta meg a Szabolcs által észlelt intézményrendszer több része is: a szalántai általános iskolában az osztályfőnök a jó eredményei miatt bátorította a gimnáziumi jelentkezésre; később pedig az iskolában jelentek a Gandhi Gimnázium nevelőtanárai, akik hirdették a programot, ami így az interjúalanyunk látóterébe került. Bár általános iskolai eredményei is kiemelkedők voltak, azt követően, hogy a Gandhibe felvételt nyert, a tanulószobai rendszer, és kifejezetten az azt működtető nevelőtanár személye jelenik meg úgy, hogy az szolgálta az iskola sikeres és eredményes elvégzését. A Gandhi befejezéséhez közeledve elbeszélése szerint egy osztálytársával közös, jól átgondolt választás eredményeként jelentkezett a Pécsi Tudományegyetem mentőtiszt szakra. Állami finanszírozásban tanult, azonban az utolsó évben önköltséges formába sorolták át, amely döntésen, hiába fellebbezett ellene többször, nem változtattak. Az alternatívaként felajánlott állami finanszírozású képzést elutasította, gyógymasszörnek nem kívánt tanulni. Végül OKJ keretében szerzett ápolói végzettséget és ennek megfelelően dolgozik a helyi kórház egyik osztályán, a mentőtiszteknél magasabb bérezésért. Édesapja úgy jelenik meg a családban, mint aki az új perspektívákra való képességben erősítette, édesanyja pedig mint aki a hétköznapi cselekvésekben orientálta, figyelmeztetve őt, amikor az anya által helytelennek tartott útra lépett. Őt a mi értelmezésünkben olyan személynek látjuk, aki követte a családban már meglévő perspektívaváltás vágyát, amivel általános iskolai osztályfőnöke, a Gandhi Gimnázium toborzó tanárai és a Gandhi szigorú karakterként megjelenő nevelőtanára is rendszerint szembesítette, és amiben ezek az intézményi szereplők támogatták.

Konklúzió

Az elemzés során azt vizsgáltuk, hogy nehéz helyzetből indult egyének életútjában milyen tényezők és miként járulnak ahhoz hozzá, hogy a lehetőségterüket bővítsék vagy azt minél teljesebben kihasználva kívánatos oktatási vagy munkaerőpiaci pozícióba kerüljenek. A vizsgálat során külön figyelmet szenteltünk a specifikus pécsi környezetnek, vagyis egy olyan magyarországi nagyvárosnak, ahol a térségi oktatás összpontosul, és a civil szervezetek is az átlagosnál nagyobb számban és erősebb intenzitással vannak jelen. A vizsgálatunkat a kutatás során megszólított negyven interjúalanyunk közül kilencre fókuszáltuk, mert ők tudtak a nehéz kezdeti adottságok ellenére is stabil, és relatíve jól fizető munkahelyet találni.

Az elemzés során azt vettük észre, hogy az egyének először egy felismerésre jutnak azt illetően, hogy valami, ami addig a habitualizációs környezet által az életük alapvetéseként szolgált (családi értékek, szomszédság viselkedése, iskolai értékek stb.), már nem képez olyan keretet, amellyel az egyén szívesen azonosul. Ezt neveztük perspektívaváltásnak, amely a képességszemlélet értelmezésén keresztül a lehetőségtér észlelt részének bővítését eredményezi. Ez a váltás nem feltétlenül az interjúalanyok által közvetlenül definiált, olykor az elbeszélés struktúrájából, egyes elbeszélések más említések viszonyrendszerében való megjelenéséből következő értelmezés. A tanulmány másik fókuszában a perspektívaváltás megszületése után következő új nézőpont szerinti cselekvés áll, amely az általunk figyelt munkaerőpiaci pozícióváltás bekövetkezésének második lépése.

A kétlépcsős elemzés egyik eredménye az a három típus, amelyet a perspektívaváltás narratívák szintjén való megjelenésének értelmezése során határoztunk meg, másik eredménye pedig az egyes kategóriákon belül megjelenő tényezők és utak azonosítása, illetve ezek összehasonlítása. A három azonosított típus alapvető különbségét a *push* (értékektől való eltávolodás) és a *pull* (új, vonzó értékek megjelenése) faktorok egymáshoz való viszonya eredményezi. Ezen tényezők minden esetben együttesen megtalálhatók, csak más dinamikával, és az elbeszélő szempontjából más-más fókusszal.

A munkaerőpiacon sikeres interjúalanyok általunk megkülönböztetett három típusa közül az első generációs perspektívaváltók első csoportja az, akiknek az elbeszélésében az egyik szülővel vagy a családdal szemben jelenik meg a perspektívaváltás igénye. Ezek az interjúalanyok elsősorban önmagukat tekintik a sikerük elsődleges tényezőjének, és egyben felelősnek a családtagjaik boldogulásáért. Esetükben erősebb a *push*, mint a *pull* tényező, vagyis a szülőktől, szomszédságtól való elhatárolódás tűnik erősebb motivációnak, mint maga a vágyott cél. A *pull* tényezők, amelyek mind a perspektívaváltásban, mind az azt követő cselekvésben szerepet játszanak, inkább távolabbi szereplőkhöz köthetők, úgymint egy osztályfőnök, munkatárs, távoli rokon.

Azoknak az első generációs perspektívaváltóknak, akiknek önreflexiója és változásra irányuló cselekvése nem elsősorban a családdal szemben, hanem a külső ins-

piráció hatásaként jelenik meg, a narratívák szintjén a *pull* faktor megjelenésével jön be az észlelt lehetőségtér kiszélesedése. Abban térnek el a korábban ismertetett első csoporttól, hogy bár megvolt az a perspektíva, amit el kellett vetni a sikerhez, az ő narratívájukban ez nem kapcsolódik össze a családdal való szembehelyezkedéssel. Az elbeszélés során csak közvetett szerepet kap az elvetés, a szembehelyezkedés, és helyette az elbeszélésben a *pull* faktorokon van a hangsúly. Bár ennek a csoportnak az esetében sem jelentek meg a család szereplői az ambíciók közvetlen támogatójaként, mint a másik első generációs perspektíva-váltóként jellemzett csoport esetében, a narratívák szintjén a család mégis a mindennapokat támogató szereplőként tudott megjeleníteni. Tehát bár a családban nem volt jelen olyan attitűd, amelyből a perspektíva-váltás következhetne, a családdal való szembehelyezkedés explicit hiánya mellett a családi támogatás, elsősorban az édesanyán keresztüli segítségvállalás is észlelhető az elbeszélésekben, amely ezt a csoportot megkülönbözteti a korábban ismertetett csoporttól.

A másodgenerációs perspektíva-váltók elbeszéléseiben az előbbi csoportokhoz tartozó interjúalanyokkal szemben egy olyan szocializációs környezet volt megfigyelhető, amelynek eredménye az alternatívák jobb észlelése és választhatósága. Az ebbe a csoportba tartozó interjúalanyok narratíváiban erősebben jelenik meg a választási helyzet valódi döntéshelyzetként, semmint az alternatívák utólagos valószínűsítései mentén. Az interjúalanyok elbeszélései során ritkábban figyelhető meg az észlelt és a valós lehetőségtér közötti feszültség. Ezekről nem függetlenül az ő esetükben a legerősebbek a *pull* tényezők, amelyek a szülői alapokra építve párkapcsolatokban, iskolai és munkahelyi kapcsolatokban is testet öltenek. Ezeknek a tényezőknek az eredményes felhasználása mindegyikük esetében a diploma eléréséhez vezetett, amely feltűnő eltérés a többi csoporttól.

Megfigyelhető, hogy az utóbb bemutatott két csoport tagjai esetében kevésbé látható, hogy a felfelé mobilitás a családon belül követelne pszichikai, érzelmi árat, mintsem az első csoport esetében. Ez a törésvonal az etnikai hovatartozástól függetlenül mutatkozik az interjúalanyok között, aminek lehet az az oka, hogy a roma interjúalanyok általában részt vettek olyan tehetséggondozási programokban, amelyek eredményesen voltak képesek csökkenteni azt a habitusfeszültséget (Boros et al. 2021), amelyet az első generációs perspektíva-váltók első csoportja esetében megfigyeltünk.

A kilenc kiválasztott interjúalanyt három külön csoportba soroltunk annak megfelelően, hogy miként jelentek meg az egyes segítő és hátráltató tényezők a narratívákban, végül ezeket a különbségeket a családhoz való viszonyuláson keresztül, illetve a *push* és *pull* tényezők eltérő megjelenésével írtuk le. Fontos azonban észrevenni, hogy a három csoportnak van két közös vonása: egyrészt az értékek szerint részben ellenpontként szolgáló szülők dolgoztak még a rendszerváltás utáni és a 2008-as válság környéki években is. Tehát a leváltott perspektíva és az új között sem volt akkora eltérés az interjúalanyaink munkaerőpiaci mintáit tekintve. A másik

fontos közös vonás a helyi intézményrendszer, kiemelten a Gandhi Gimnázium és egyes civil szervezetek szerepe. A Gandhi Gimnázium visszatérő megjelenése azért is különösen érdekes, mert az iskola maga nem kapcsolódott be a kutatásba, így a kiinduláskor nem került interjúalany a kutatásba azért, mert a Gandhibra jár vagy járt. A kapcsolódás inkább az ellenkező irányból történt: a nehéz élethelyzetben lévő interjúalanyok történeteinek gyakori intézménye a Gandhi Gimnázium, ami ennek a speciális iskolának a hátránykompenzációban betöltött szerepét emeli ki. Az említés hiányából adódóan fontos megemlíteni a munkaügyi központot is, amely nem jelenik meg szereplőként a hátrányos helyzetű személyek munkaerőpiaci életútjára fókuszáló narratívákban.

Kutatásunkban tehát azt találtuk, hogy a munkaerőpiaci sikerességhez vezető perspektívaváltások esetében is felfedezhetők az interjúalanyok között közös, családokon belüli értékek, ahogyan az is, hogy nem volt olyan interjúalanyunk, aki az intézményrendszer segítségével nélkül tudott volna boldogulni. Ha a kutatást nem Pécssett végeztük volna, hanem egy intézményi lehetőségekkel kevésbé ellátott középvárosban, kistélepülésen, akkor az áthidaló lehetőségek hiányából adódóan várhatóan még kevesebb sikerrel találkoztunk volna. Ebből következően a társadalmi mobilitási csatornák szélesítéséhez a feladat a szociális intézményrendszer hozzáférhetőségének javítása.

Irodalom

- Berényi, E. (2018): Szabad iskolaválasztás és szegregáció. In Fejes, J. B. – Szűcs, N. (eds.): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Motiváció Oktatási Egyesület, 57–66.
- Black, S. – Devereux, P. – Salvanes, K. G. (2005): Why the Apple Doesn't Fall Far: Understanding Intergenerational Transmission of Human Capital. *The American Economic Review*, 95(1): 437–449. <https://doi.org/10.1257/0002828053828635>
- Boros, J. – Bogdán, P. – Durst, J. (2021): Accumulating Roma cultural capital: First-in-family graduates and the role of educational talent support programs in Hungary in mitigating the price of social mobility. *Szociológiai Szemle*, 31(3): 74–102. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2021.3.4>
- Bourdieu, P. (1986): The forms of capital. In Richardson, J. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, 241–58.
- Burgess, S. – Briggs, A. (2010): School Assignment, School Choice and Social Mobility. *Economics of Education Review*, 29(4): 639–649. <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2009.10.011>
- Christofides, L. N. – Hoy, M. – Milla, J. – Stengos, T. (2012): Grades, Aspirations and Post-Secondary Education Outcomes. *IZA Working Paper*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2158009>

- Erikson, R. (2016): Is it enough to be bright? Parental background, cognitive ability and educational attainment. *European Societies*, 18(2): 117–135.
<https://doi.org/10.1080/14616696.2016.1141306>
- Galster, G. C. (2005): *Neighbourhood Mix, Social Opportunities, and the Policy Challenges of an Increasingly Diverse Amsterdam*. Wibaut Lecture. AMIDSt.
- Glass, J. – Bengtson, V. – Dunham, C. (1986): Attitude similarity in three-generation families: Socialization, status inheritance, or reciprocal influence? *American Sociological Review*, 51: 685–698. <https://doi.org/10.2307/2095493>
- Granovetter, M. (1983): The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory*, 1, 201–233. <https://doi.org/10.2307/202051>
- Habermas, J. (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat.
- Habsz, L. D. – Radó, M. (2018): Ez egy gyönyörű barátság kezdete? Az iskolai ellenkultúra hiánya a magyarországi roma tanulók körében. *Szociológiai Szemle*, 28(2): 52–74. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.2.3>
- Hedman, L. – Manley, D. – van Ham, M. (2015): Cumulative exposure to disadvantage and the intergenerational transmission of neighbourhood effects. *Journal of Economic Geography*, 15(1): 195–215. <https://doi.org/10.1093/jeg/lbt042>
- Jacob, M. (2008): Unemployment benefits and parental resources: What helps young unemployed with labour market integration? *Journal of Youth Studies*, 11(2): 147–163.
- Kegye, A. (2015): Áldott szegregáció. *Fundamentum*, 19(1): 75–85.
- Kende, Á. (2013): Normál gyerek, cigány gyerek. Általános iskolai pedagógusok percepciója cigány gyerekekről, többségi-kisebbségi viszonyokról, együtt tanulásról és elkülönítéséről. *Esély*, 25(2): 70–82.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, No. BWP – 6.
- Kertesi, G. – Kézdi, G. (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 59: 798–853.
- Kovai, C. (2011): A „cigány osztály” és az egyenlőség uralma. Két észak-magyarországi iskola „roma-politikája”. *Beszélő*, 13(7–8): 26–37.
- Kimhur B (2020) How to Apply the Capability Approach to Housing Policy? Concepts, Theories and Challenges Focus article, *Housing, Theory and Society* 37(3): 257–277. <https://doi.org/10.1080/14036096.2019.1706630>
- Lin, N. (1999): Social Networks and Status Attainment. *Annual Review of Sociology*, 25(1), 467–487. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.25.1.467>
- Lupton, R. (2006): How does place affect education? In Delorenzi, S. (ed.) *Going Places: Neighbourhood, Ethnicity and Social Mobility*. London: Institute for Public Policy Research, 59–71.
- Nieuwenhuis, J. – Tammaru, T. – van Ham, M. (2020): Does segregation reduce socio-spatial mobility? Evidence from four European countries with different inequality and segregation contexts. *Urban Studies*, 57(1): 176–197. <https://doi.org/10.1177/0042098018807628>

- Ogbu, J. U. (1978): Minority education and caste: The American system in cross-cultural perspective. *Crisis*, 86(1): 17–21.
- Pfeffer, F. (2018): Growing Wealth Gaps in Education. *Demography*, 55(3): 1033–1068. <https://doi.org/10.1007/s13524-018-0666-7>
- Pusztai, G. – Róbert, P. – Fényes, H. (2023): Parental Involvement and School Choice in Hungarian Primary Schools. *Journal of School Choice*, 17(1): 118–135. <https://doi.org/10.1080/15582159.2023.2169812>
- Radó, P. (2018): A közoktatás szelektivitása mint a roma szegregáció általános kontextusa. In Fejes, B. – Szűcs, N. (eds): *Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 31–56.
- Sen, A. (1985): *Commodities and capabilities*. New York: North-Holland.
- Schmidt, W. – Burroughs, N. – Zoido, P. (2015): The Role of Schooling in Perpetuating Educational Inequality: An International Perspective. *Educational Researcher*, 44(7): 371–386. <https://doi.org/10.3102/0013189X15603982>
- Sharkey, P. (2008): The Intergenerational Transmission of Context. *American Journal of Sociology*, 113(4): 931–969. <https://doi.org/10.1086/522804>
- Sykes, B. – Musterd, S. (2011): Examining Neighbourhood and School Effects Simultaneously: What Does the Dutch Evidence Show? *Urban Studies*, 48(7): 1307–1331. <https://doi.org/10.1177/0042098010371393>
- Szalai, J. (2013): Az esélyegyenlőség esélytelensége: osztályozás és etnikai szelekció az általános iskolában. *Esély*, 25(2): 8–32.
- Toft, M. (2017): Enduring contexts: Segregation by affluence throughout the life course. *The Sociological Review*, 66(3): 645–664. <https://doi.org/10.1177/0038026117741051>
- van Ham et al. (2014): Intergenerational transmission of neighbourhood poverty: An analysis of neighbourhood histories of individuals. *Transactions of the Institute of British Geographers* 39(3): 402–417. <https://doi.org/10.1111/tran.12040>
- Zolnay, J. (2016a): Az általános iskolai szegregáció változásai, illetve a tanulói ingázás szerepe a közoktatási szelekciós folyamatokban Pécsen. *Civitas Europica Centralis*. <https://www.scribd.com/document/322681000/ZJ-Az-Altalanos-Iskolai-Szegregacio-Valtozasai>
- Zolnay, J. (2016b): Kasztosodó közoktatás, kasztosodó társadalom. *Esély*, 28(6): 70–97.